

УДК 130.2

Олена Лабунець

ПОНЯТТЯ СВОБОДИ ТА СОЦІАЛЬНОГО ДЕТЕРМІНІЗМУ В СМИСЛОВОМУ ПРОСТОРІ КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті досліджуються проблеми культурної ідентичності особистості в світлі філософської категорії «свобода». Розглядаються основні положення філософів ХХ сторіччя щодо реалізації свободи в культурі та визначається, яким чином ідентичність особистості співвідноситься з наявною культурою, існуючим рівнем свободи, та який вплив мають культурні традиції та вільне самовизначення на формування різних видів отождошення себе з соціальним середовищем.

Ключові слова: культурна ідентичність, свобода, внутрішня ідентичність, зовнішня ідентичність, детермінізм.

Labunets E. Concept of freedom and social determinism in the semantic area of personal cultural identity

This article focuses on the problem of cultural identity of the individual in the light of the philosophical category of freedom. The author examines the main views of the twentieth century philosophers about freedom in culture and tries to determine how the cultural identity of the person relates to the existing culture, to the current level of freedom, and what impact the cultural background and free self-determination have on the formation of various kinds of identification with the social environment.

Key words: cultural identity, freedom, internal identity, external identity, determinism.

Лабунець Е. Понятие свободы и социального детерминизма в смысловом пространстве культурной идентичности личности

В статье исследуются проблемы культурной идентичности личности в свете философской категории «свобода». Рассматриваются основные положения философов ХХ века о реализации свободы в культуре и определяется, каким образом идентичность личности соотносится с существующей культурой, имеющимся уровнем свободы, и какое влияние имеют культурные традиции и свободное самоопределение на форми-

рование различных видов отождествление себя с социальной средой.

Ключевые слова: культурная идентичность, свобода, внутренняя идентичность, внешняя идентичность, детерминизм.

У ХХ сторіччі однією з центральних тем у філософії стала проблема ідентичності особистості.

Для розгляду цієї теми необхідно звернутися до не менш важливого філософського поняття «свобода», його ролі у самовизначенні особистості в системі сучасної культури.

Особливу цінність набуває дослідження свободи в контексті впливу культури на формування індивідуального в людині, а згодом і на самоідентифікацію в межах культури. Належить визначити, яким чином взаємопов'язані свобода людини і культура.

Розуміння терміна «свобода» поділяють на негативне («свободу від» будь-яких форм ув'язнення, неповноцінну свободу) і позитивне («свободу для» реалізації своєї унікальної особистості, справжню свободу) [3, с. 30]. Позитивна свобода, незважаючи на подібне розмежування, не може бути реалізована поза своєю протилежністю, свободою в негативному розумінні, тобто в умовах повної соціальної залежності. Можна наполягати на тому, що внутрішня свобода ідеальна і самодостатня, проте, якщо враховувати, що реалізувати свободу поза соціальними і культурними формами неможливо, подібне твердження безглузде. Так само «свободу від» не можна назвати цілком свободою, тільки її фундаментом. Таким чином, поділяючи свободу на негативну і позитивну, потрібно пам'ятати, що для цілісного розуміння свободи треба враховувати взаємозв'язок цих понять.

Якщо розглядати свободу з позицій культури, можна виділити два типи співвідношень між ними. З одного боку, спираючись на ідею Еріха Фромма про «втечу», яку він виклав у роботі «Втеча від свободи», можна дійти висновку, що культура є для людини порятунком від неможливості використовувати свою свободу. У процесі наслідування культурних форм людина надає сенс своєму життю. У певному сенсі культура, яка обмежує свободу особистості, може бути виправдана. «Ми змушуємо дітей здобувати освіту, і забороняємо публічні страсти. Це, звичайно, обмежує свободу. Ми виправдовуємо це обмеження, бо неграмотність, варварське виховання, жорстокі задоволення і почуття гірше для нас, ніж обмеження, необхідне для їх виправлення і придушення» [1, с. 37]. Таким чином, рівень обмеження свободи в культурі залежить від наявних у ній уявлень про добро і зло, про те,

що буде корисно для нормального існування суспільства, але не для вільної людини.

Розглянемо концепцію Фрейда, представлену в роботі «Невдоволення культурою». Фрейд пише про те, що спільне життя людей стало можливим лише з формуванням більшості, здатної придушити кожного індивіда окремо. Культура виступає як переважний механізм, що вимагає принесення в жертву базових інстинктів людини заради загального блага. Він пише, що шкода культури полягає навіть не стільки в тому, що вона обмежує свободу, скільки у перенесенні властивості авторитету культури на саму людину. Обмеження, спочатку задані культурою, поступово стають самою людиною (Над-Я) і виражаються в дії її совісті. Поширення авторитету культури на совість людини залишає їй мало шансів виділити власні прагнення з загальних, і стати на шлях вільного розвитку своєї особистості. Таким чином, існування культури як традиційної форми життя людей із самого початку передбачає обмеження свободи людини [2, с. 29].

З іншого боку, саме в межах культури, людина чітко усвідомлює наявність у неї свободи, може реалізувати її за допомогою діяльності в будь-якій культурній сфері. Таким чином, культура може бути розглянена з двох сторін, залежно від уявлень про свободу. По-перше, культура як механізм, що створює людину, і, по-друге, культура як продукт людської діяльності, спрямованої на те, щоб надати формам культури новий сенс, створити нові, унікальні форми.

Виходячи з цього, належить визначити, яким чином культурна ідентичність особистості співвідноситься з існуючою культурою, наявним рівнем свободи, а також властивим її членам почуттям соціального детермінізму.

Культурну ідентичність особистості, тобто ступінь співвіднесення себе з тією чи іншою соціальною спільністю, можна розглядати з двох позицій. По-перше, ідентичність у сенсі наслідування і адаптації, детермінування власної поведінки і генерування своїх цілей і цінностей виходячи з культурних стандартів. А, по-друге, ідентичність у сенсі вільного виявлення якостей особистості, які вписуються у концепцію тієї чи іншої культури, тим самим наділяючи людину правом ідентифікувати себе з нею.

Розглянемо докладніше перший вид ідентичності – зовнішню, соціальну ідентичність. Така модель взаємодії з соціумом постає як відображення навколишнього світу, наслідування зовнішніх рис середовища. Відображення – метод пристосуватися до навколишнього світу, адаптуватися до реальності. Ідентичність – це конструювання

себе і реальності згідно з прийнятими в цій культурі нормами, в спрощеному, уніфікованому вигляді.

Зовнішня ідентичність багато в чому випадкова та не залежить від волі людини. Звісно, ступіні зовнішньої ідентичності можуть бути різними, коливаючись від заданої місцевості існування до визначення себе як особистості через соціальну групу, націю, клас, родину. Людина намагається досягти зовнішньої подібності з тим, що передано традицією. Встановлена тотожність може мати лише зовнішні прояви та не відповідати справжній сутності людини. Використовуючи ідентичність як штучний засіб полагодити зв'язки зі світом, людина, з одного боку, не несе відповідальності за обраний шлях, а з іншого – втрачає здатність встановлювати справжні вільні взаємозв'язки з соціумом.

Незважаючи на велику значимість для збереження культури і традицій зовнішньої ідентичності, детермінованою необхідністю пристосуватися до навколишнього середовища, відчуті себе повноцінним членом суспільства, роль свободи з цього процесі незначна, якщо вона не підкріплена ідеалами внутрішньої ідентичності.

Розглянемо, що являє собою другий вид ідентичності, т. зв. внутрішньої ідентичності, як вона впливає на існування людини в культурі. Перш за все, така ідентичність особистості передбачає високий рівень свободи та відповідальності, а також усвідомлення власних цілей і цінностей. У тому випадку, якщо людина ототожнює себе зі спільністю людей у контексті будь-яких ідей, а не апріорно; на основі наявних у неї власних знань і уявлень про світ, а не без міркувань переймаючи вже накопичений суспільством досвід, можна сказати, що вона взаємодіє зі своєю соціальною групою на основі вільної, внутрішньої ідентичності, тобто її дії не детерміновані соціальним простором (настільки, наскільки це можливо). Внутрішній світ людини детермінує її ідентичність, а не навпаки.

Поняття ідентичності вміщує в собі дві складові, які неминуче взаємодіють між собою, як співвідносяться негативна і позитивна свобода. Зовнішня ідентичність – це фундамент, в тій чи іншій мірі властивий кожній людині, хоча б у вигляді залежності від культурно-історичного контексту, політичної ситуації, географічних чинників, оскільки і вони важливі для формування ідентичності. Внутрішня ідентичність – це надбудова, те що є продуктом людського вибору. Людина робить вибір, приймає рішення: прийняти свою природу і реалізувати її можливості, погодившись на обмеження, які вона накладає, або протистояти їй, відкидаючи і заперечуючи свою залежність.

Ідентичність задає простір існування людини, горизонт її самосвідомості.

Якщо розуміти ідентичність як відповідність людини своєму місцю в групі, положенню в суспільстві, то особистість стає соціальною функцією, і краще що може зробити людина – це вдало пристосуватися до умов соціального середовища. Якщо ж ідентичність розуміти як самосвідомість вільної людини, спосіб ставлення до себе й інших, то особистість реалізує свій статус вільної істоти, що визначає себе сама. Виявивши свою ідентичність, людина намагається реалізувати її в реальності, знайти такий тип відношень зі світом і людьми, що задовільняє її потреби.

Культурну ідентичність особистості не варто протиставляти свободі. Високий рівень ідентичності людини зі своїм середовищем життя може говорити як про її схильність до конформізму, так і про усвідомлення своїх потреб, переваг і спрямованостей, відповідальність за зарахування себе самого до складу певної культури. Крім того, почуття ідентичності притаманне вільній людині, яка, пізнаючи себе, дізнається і про своє місце у світі.

Література:

1. Берлин И. Две концепции свободы // Современный либерализм: Дж. Ролз, И. Берлин, Р. Дворкин. – М., 1998. – С. 19-43.
2. Фрейд З. Недовольство культурой / З. Фрейд. – СПб:Алетейя, 1998. – 252 с.
3. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Прогресс, 1990. – 271 с.